

*Lietuvos centrinio
valstybės archyvo
kūrimasis
(1918–1921 metai)*

1918 metais atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pradėjo kurtis ir valstybės įstaigos bei institucijos. Dėl sudėtingų ir nepalankiai susiklosčiusių politinių to meto aplinkybių Kaunui tapus laikinąja sostine, čia kūrėsi centrinės nepriklausomos Lietuvos įstaigos. Tarp jų – ir Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), kuris pirmaisiais dešimtmečiais buvo vadinamas Centraliniu valstybės archyvu (toliau – CVA).

Šios temos, nepaisant jos svarbumo, bibliografija nėra gausi. Bene išsamiausias mums žinomas publikacijas yra parašę Sigitas Jegelevičius¹, Kazimieras Tamašauskas², Vitalija Girčytė³. Kazimiero Tamašausko publikacija yra itin reikšminga tuo, kad autorius paskelbė visą eilę vertingų, iki tol nepublikuotų, Centrinio valstybės archyvo kūrimąsi atspindinčių dokumentų. Nemažai vertingos medžiagos pateikta Lietuviškosios enciklopedijos I-ajame tome⁴, o taip pat – ilgametės Kauno apskrities archyvo darbuotojos Genovaitės Kuckailienės

¹ S. Jegelevičius, Centrinio valstybės archyvo kūrimasis Kaune, *Istorija*, Vilnius, 1974, t. XV, sąs. 1, p. 47–61.

² K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo įsteigimas ir pirmieji jo veiklos metai, Lietuvos archyvai. 75eri metai nuo Centralinio valstybės archyvo įkūrimo*, Vilnius, 1996, t. 7, p. 3–37 (toliau – K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*).

³ V. Girčytė, Archyvai Kaune dvidešimtojo amžiaus pirmojoje pusėje, *Lietuvos archyvai. 75eri metai nuo Centralinio valstybės archyvo įkūrimo*, – Vilnius, 1996, t. 7, p. 38–42 (toliau – V. Girčytė, *Archyvai Kaune...*).

⁴ Archyvai, *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1933, t. 1, p. 961–967.

rankraštinėje studijoje“ Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo Kaune istorija”⁵.

Kiti autoriai daugiau gilinasi į Lietuvos centrinio valstybės archyvo raidą pradėdami ją analizuoti nuo oficialaus jo įkūrimo 1921 metų spalio 19 dieną. Be jau minėto S. Jegelevičiaus⁶, apie tai rašė Nastazija Keršytė⁷, Antanas Prapuolenis⁸ ir kiti. Periodinėje spaudoje publikuoti straipsniai, kuriuos šių eilučių autoriui teko matyti – neišsamūs, dažniausiai – konjunktūriniai ir menkai informatyvūs⁹.

Šio straipsnio tikslas – pirminių šaltinių duomenimis papildyti apie CVA kūrimąsi rašiusių autorių pateiktus duomenis, atskleisti, kaip ir kodėl Kaune kūrėsi Lietuvos centrinis valstybės archyvas, kas stovėjo prie nepriklausomos Lietuvos archyvų kūrimo ištakų, kokios aplinkybės įtakojo ir darė poveikį šiam procesui, koks buvo to meto archyvistikos specialistų (jei tokių buvo) ir ką tik atkūrusios savo nepriklausomybę valstybės požiūris į archyvus, archyvinius dokumentus, jų (iš)saugojimą bei panaudojimą.

Šaltiniai, susiję su Centrinio valstybės archyvo kūrimusi, – palyginus gausūs, tačiau nepakankami, kad jais remiantis būtų galima išsamiai ir visapusiškai atskleisti kaip subrendo ir kaip buvo įgyvendinta idėja steigti Centrinį valstybės archyvą.

Kaip žinome, Valstybės Taryba buvo įsteigusi Archyvų komisiją¹⁰. Valstybės Tarybos protokoluose yra ir daugiau duomenų, liudijančių, kad Valstybės Tarybai archyvų ir archyvinių dokumentų klausimai rūpėjo¹¹.

Rašydamas straipsnį naudojami 1919 ir 1920 metų Laikinosiomis Vyriausybės žiniomis, kuriose buvo paskelbtas Valstybės archeologijos komisijos įstatymas¹² ir Valstybės archeologijos komisijos taisyklės¹³; Vyriausybės žinio-

⁵ G. Kuckailienė, Lietuvos TSR Centrinio valstybinio archyvo Kaune istorija. Rankraštis. *Kauno apskrities archyvas* (toliau – G. Kuckailienė, *Lietuvos TSR...*).

⁶ S. Jegelevičius, Lietuvos archyvai: penkiasdešimt sovietmečių. Laimėjimai ir pradimai, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1998, t. 10, p. 341–350; S. Jegelevičius, Archyvų Litvų v gody pervoj mirovoj vojny, *Istorija*, Vilnius, 1991, t. 32, p. 95–104.

⁷ N. Keršytė, Centrinis valstybės archyvas 1921–1940 metais, *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 341–350.

⁸ A. Prapuolenis, *Archyvai ir jų tvarkymas*, Kaunas, 1936.

⁹ L. Bederis, Dokumentų saugykloms 250 metų, *Komjaunimo tiesa*, 1963 m. vasario 26, p. 1; E. Zilberis, S. Serafinienė, Archyvų statybos 40-metis, *Kauno tiesa*, 1958 m. birželio 3, p. 4; Daugiau kaip 6 km lentynų mūsų praeities dokumentų (Iš Centrinio valstybės archyvo veikimo), *Lietuvos aidas*, 1937 metų sausio 12, nr. 14 (3229).

¹⁰ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, Vilnius, 1991, p. 182.

¹¹ Lietuvos Tarybos posėdžių protokolai, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVĀ), f. 1014; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, Vilnius, 1991.

¹² Valstybės Archaiologijos Komisijos įstatymas, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919 m. rugpjūčio 28 d, nr. 11, p. 1.

¹³ Valstybės Archaiologijos Komisijos taisyklės, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920 m. kovo 20 d., nr. 25, p. 1.

mis, kuriose buvo paskelbtas Švietimo ministro įsakymas dėl Centrinio valstybės archyvo steigimo¹⁴ ir kiti nagrinėjami temai svarbūs dokumentai.

Vertingi temai dokumentai saugomi Kultūros paveldo departamento archyve esančiame Valstybės archeologijos komisijos fonde (toliau – KPDA).¹⁵ Jame saugomi dokumentai atskleidžia Valstybės archeologijos komisijos pastangas gelbėti nuo sunaikinimo arba išvežimo archyvinius dokumentus, įtikinti tuometinę centrinės valdžios administraciją, kad būtina rūpintis išliekamąją vertę turinčiais dokumentais, steigti valstybės archyvą, etc.

Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomos 425 bylos, tiesiogiai susijusios su Centralinio valstybės archyvo istorija: jo steigimu ir veikla (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1378). Mūsų nagrinėjami temai labai vertingi šio fondo dokumentai bei LCVA archyvistės D. Urbonienės parengta fondo pažyma, atskleidžiantys CVA kūrimąsi, veiklos kryptis, prioritetus, raidos etapus, darbuotojų sudėtį, iškylančius sunkumus ir pan. Tačiau dokumentų, susijusių su ankstyviausiuoju CVA kūrimosi laikotarpiu, jo kūrimosi aplinkybėmis išlikę nedaug¹⁶. Net ir šio fondo 414-oje byloje išlikusiose Centralinio valstybės archyvo 1921–1937 m. veiklos ataskaitose pateikta nemažai reikšmingų faktų apie CVA veikimą, veiklos sunkumus (ypač pirmaisiais veiklos metais), tačiau beveik nieko – apie kūrimosi aplinkybes bei eigą¹⁷.

Nedaug, tačiau mano nuomone svarbių nagrinėjami temai dokumentų pavyko aptikti LCVA saugomuose Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto bei Švietimo ministerijos fonduose¹⁸. Juose esantys išlikę dokumentai atspindi kai kuriuos Centrinio valstybės archyvo steigimo aspektus ir tuometinį valstybės požiūrį į archyvus bei archyvinius dokumentus, kurį išreiškė to meto Lietuvos valstybės centrinės administracijos įstaigos – Ministrų kabinetas ir Švietimo ministras.

Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje yra saugomas Valstybės archeologijos komisijos (toliau – VAK) sekretoriaus Konstantino Jablonskio pranešimas apie Valstybės archeologijos komisiją ir jos veiklą, skaitytas Lietuvos Mokslo draugijos Kauno skyriaus susirinkime 1920 metų sausio 4 dieną¹⁹. Šis pranešimas svarbus mūsų nagrinėjami temai tuo, kad jame trumpai aptarta VAK veikla pirmaisiais jos gyvavimo metais.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje saugomame

¹⁴ Centralinis Valstybės Archyvas, *Vyriausybės Žinios*, 1921 m. spalio 28 d., nr. 7, p. 1–2.

¹⁵ *Kultūros paveldo departamento archyvas* (toliau – KPDA), f. 1, ap. 1, b. 1, 3, 9, 11, 13, 15, 23 ir kt.

¹⁶ LCVA, f. 1378, ap. 1.; D. Urbonienė, Fondo pratarmė, LCVA, f. 1378, ap. 1.

¹⁷ LCVA, f. 1, ap. 1, b. 414.

¹⁸ LCVA, f. 923; LCVA, f. 383.

¹⁹ *Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos retų spaudinių ir rankraščių skyrius* (toliau – NMB RSRS), f. 57–153, l. 1–2.

K. Jablonskio fonde saugomas Jono Basanavičiaus pasirašytas Lietuvos Tarybos Archyvų komisijos 1919 metais parengtas pranešimas apie Lietuvos bibliotekas, archyvus, muziejus ir kt.; 1919-02-22 Kauno miesto ir apskrities karo komendanto kapitono Juozo Mikuckio įsakymas, kuriuo uždraudžiama naudoti archyvinius dokumentus prekių vyniojimui krautuvėse ir įsakoma archyvinę medžiagą pristatyti į Centralinį archyvą – knygyną (Švietimo ministerija, kambarys Nr. 9); 1919-06–27 Kauno miesto ir apskrities karo komendanto J. Mikuckio įsakymas, kuriuo pakartotinai uždraudžiama krautuviniams naudoti archyvinius dokumentus prekėms vynioti ir įsakoma tokius dokumentus pristatyti į Lietuvos Valstybinį Muziejų Kaune ir 1919 m. jau po birželio 27 d. Archeologijos komisijos pirmininko rašto Švietimo ministrui juodrašti, kuriuo prašoma papildomų patalpų sudėti archyvinei medžiagai, privačių asmenų suneštai pagal 1919-06-27 Kauno karo komendanto J. Mikuckio įsakymą.²⁰

Kauno apskrities archyve saugoma Eduardo Volterio asmens byla²¹, Kauno miesto ir apskrities karo komendanto J. Mikuckio 1919 m. gruodžio 22 dienos įsakymas dėl archyvinių dokumentų naikinimo²², VAK narių E. Volterio, Valerijono Verbickio, Vladimiro Dubeneckio, Vlodo Nagevičiaus, J. Vaitkevičiaus ir kitų pasų kortelės²³.

Kaip žinome, 1917 metų rugsėjo 21 dieną Vilniaus konferencijoje buvo sudaryta Lietuvos Taryba (vėliau pasivadavusi Valstybės Taryba)²⁴. Turėdama lietuvių (tiek gyvenančių Lietuvoje, tiek ir už jos ribų) pasitikėjimą, Lietuvos Taryba ėmėsi Lietuvos valstybės atstatymo ir pradėjo kurti būsimosios nepriklausomos demokratinės valstybės pamatus. Malonu pažymėti, kad Lietuvos tarybai rūpėjo archyvų ir archyvinių dokumentų išsaugojimo bei sutvarkymo klausimai. Jau 1918 metų sausio 16 dienos posėdyje (IV sesija, dvyliktas posėdis) „Šalies archyvų ir aktų sutvarkymas nutarta pavesti dviem (žmonėm) asmenims. Išrinkti: dr. Basanavičius ir kun. Petrusis.“²⁵ Neužilgo, 1918 metų balandžio 27 dienos Lietuvos Tarybos posėdyje (VIII sesija, penktas posėdis) Archyvų komisija papildyta dar vienu nariu – į ją „prie esančių jau Basanavičiaus ir Petrusio pririnktas Biržiška“²⁶. 1918 metų liepos 23 dienos posėdyje (IX sesija, aštuntas posėdis), svarstant, be kitų klausimų, ir komisijų darbą, buvo svarstyta ir Archyvų komisijos veikla. Posėdžio dalyviams buvo pateikta komisijos surinkta informacija apie likusius Lietuvoje bei išvežtus knygynus ir archyvus, perskaitytas J. Basanavičiaus ir A. Petrusio parengtas (beje, šito

²⁰ *Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 256 – 812–815.

²¹ *Kauno apskrities archyvas* (toliau – KAA), f. 219, ap. 3, b. 714.

²² KAA, f. 219, ap. 1, b. 7, l. 79.

²³ KAA, f. 66, ap. 1, b. 10239/1920, 9523/1920, 1283/1933, 36455/1923, 3941/1940, 5097/1920 ir kt.

²⁴ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, Vilnius, 1991, p. 8.

²⁵ *Min. veik.*, p. 182.

²⁶ *Min. veik.*, p. 242.

referato autorystę reiktų dar tikslinti) referatas „Trumpos žinios apie Lietuvos bibliotekas, archyvus, muziejus ir kt.“²⁷ Protokole prie šio klausimo yra užfiksuota, kad iki tų pačių metų rugpjūčio 10 dienos reikia surinkti žinias apie išvežtą turtą. Deja, daugiau jokių sprendimų nei pasiūlymų archyvų klausimu Lietuvos Tarybos protokoluose aptikti nepavyko. 1918 metų liepos 30 dienos Lietuvos Tarybos posėdyje (IX sesija, devynioliktas posėdis) buvo nutarta „panaikinti visas sudarytas lig šiol komisijas išėmus: Sveikatos, Švietimo, Ribų, Valstybės paskolos ir teisių“ (vėliau tame pačiame posėdyje dar buvo nuspręsta palikti ir Tremtinių komisiją).²⁸

1918 metų lapkričio 26 dienos posėdžio (X sesijos II dalis, devynioliktas posėdis) protokole tarp likviduojamų komisijų Archyvų komisija neminama. Tai leidžia daryti išvadą, kad Lietuvos Tarybai su archyvais susiję klausimai rūpėjo, tačiau tvirtinti, kad 1918 m. sausio 16 d. įsteigtoji Archyvų komisija nuveikė ką nors daugiau be to, kad parengė tuometinės Lietuvos archyvų apžvalgą, neturime duomenų. Taip pat nežinome, ar buvo surinktos ar bent renkamos žinios apie išvežtus archyvus.

1919 metų gegužės 28 dieną įvyko steigiamasis Archeologijos komisijos posėdis.²⁹ K. Jablonskio teigimu, VAK steigimo iniciatyva kilo iš atskirų asmenų: „Reikėjo kaip nors gelbėti ir pasaugoti mūsų praeities liekanas, kurios dar buvo galima išgelbėti. Todėl kelių žmonių tarpe, kuriems rūpi senovės dalykai, kilo mintis sudaryti įstaigą, kuri rūpintųsi apsaugoti praeities liekanas. Tuo dalyku buvo kalbėtasi su Švietimo Ministeriu, kuris visiškai pritarė šiam sumanymui ir sukviėtė 1919 metų gegužės mėnesio 28 dieną posėdį pasitarti šiuo reikalu. [...] Posėdyje buvo nutarta, kad senovės dalykams apsaugoti ir Lietuvos praeičiai tyrinėti reikia įsteigti valstybinę įstaigą, Valstybės Archailogijos komisiją.“³⁰ Palaikoma K. Tamašausko nuomonė, kuris nurodo, kad komisija iš pradžių daugiausia buvo užsiėmusi organizaciniais reikalais, tačiau lygiagrečiai tuo pat metu stengėsi rūpintis ir kitais klausimais – archyvų gelbėjimu nuo sunaikinimo, patalpų archyviniais dokumentams gavimu ir pan.³¹ V. Girčytės teigimu, I pasaulinio karo metais likę Kaune archyvai didelių nelaimių nepatyrė, tačiau, karui baigiantis ir kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei, liko be šeimininko. Tai sudarė visas prielaidas stichiniam šių dokumentų grobstymui bei naikinimui.³² K. Jablonskis nurodo, kad pasitraukdami rusai paliko Kaune beveik visus įstaigų archyvus, o dėl archyvinių dokumentų naikinimo apkaltino okupacinę vokiečių valdžią ir vietos gyventojus – esą vokiečiai ne tik nesirūpino archyvų apsauga, tačiau patys juos naikino: kūreno archyviniais dokumentais krosnis, pardavinėjo juos

²⁷ *Min. veik.*, p. 286, 289–291.

²⁸ *Min. veik.*, p. 327.

²⁹ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 3.

³⁰ *NMB RSRS*, f. 57–153, l. 1.

³¹ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 3–4.

³² V. Girčytė, *Archyvai Kaune ...*, p. 40.

krautuvinkams arba tiesiog leido juos imti visiems, kurie tik panorėjo.³³ 1919 metų vasario mėnesį tuometinis Kauno miesto milicijos viršininkas Aleksandras Šostakas pranešė Vidaus reikalų ministerijai, kad vokiečiai ir vietos gyventojai baigia naikinti Kauno Gubernijos valdybos archyvą. Buvo pastatytos sargybos, tačiau daugelis krautuvinkų jau buvo prisigrobę ar prisipirkę iš vokiečių didelius kiekius archyvinių dokumentų. Todėl tik įsteigta Valstybės archeologijos komisija kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities karo komendantą Juozą Mikuckį dėl archyvinių dokumentų gelbėjimo nuo sunaikinimo.³⁴

Atsiliepdamas į komisijos prašymą, Kauno miesto ir apskrities komendantas 1919-06-27 išleido įsakymą dėl archyvinių dokumentų. Jame, be kita ko, buvo rašoma: „Griežtai įsakau penkių dienų laiku visas archyvų popieras sunešti į Lietuvos valstybinių muziejų (Viešojo aikštė, muziejus atdaras nuo 4 iki 6 val. po piet). Visi neišpildžiusieji šio įsakymo bus baudžiami pinigine pabauda iki 10000 auksinų arba kalėjimu iki trijų mėnesių arba gali būti abi bausmi suvartotos kartu.“³⁵ Kaip matome, iš pradžių seni dokumentai buvo vežami į Miesto muziejų. Vienas kambarys buvo skirtas tam tikslui ir Kauno kunigų seminarijoje. Išleidus minėtą komendanto įsakymą per trumpą laiką buvo surinkta apie 2 000 pūdų archyvinių dokumentų.³⁶ 1919 metų liepos 3 dienos posėdyje Valstybės archeologijos komisija jau svarstė, ką daryti su suvežtų senų dokumentų gausa. Tame pačiame posėdyje Konstantinui Jablonskiui buvo pavesta surasti patalpas seniems dokumentams laikyti.³⁷

1919 metų rugpjūčio 18 d. buvo priimtas Valstybės archeologijos komisijos įstatymas.³⁸ Jame buvo nurodyta, kad „Valstybės Archailogijos Komisija steigia centro ir vietos archailogijos ir istorijos muziejus ir archyvus, ima savo žinion visus esamus Lietuvos praeities liekanų rinkinius su nusavinimo teise, turi savo žinioje ir tvarko jų rinkimą visame Lietuvos plote.“³⁹ Tais pačiais 1919 metais (tikslesnė data nenurodyta) Švietimo ministro įsakymu Nr. 207 profesorius Eduardas Volteris „skirtas eiti Centr.[inio] Knygyno vedėjo ir Ar-

³³ NMB RSRS, f. 57–153, l. 2.

³⁴ Ten pat, l. 2.

³⁵ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 10.

³⁶ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 11. Beje, K. Jablonskis nurodo kad vykdant tą įsakymą buvę suvežta apie pusantro tūkstančio pūdų – žr.: NMB RSRS, f. 57–153, l. 2.

³⁷ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 10.

³⁸ Valstybės archeologijos komisijos istoriografija yra pakankamai gausi. Žr.: Žemaitytė Z., *Paulius Galaunė...*, p. 93–98; Bakonis E., *Istorijos ir kultūros paminklų apsauga Lietuvoje 1918–1940 metais. Istorija*, t. 33, Vilnius, 1994, p. 18–33; Merkys V., *Konstantinas Jablonskis*. Kaunas, 1991, p. 53–61; Keršytė N., Valstybės archeologijos komisija, *Baltų archeologija*, 1996, nr. 2(9), p. 24–32; Misius K., Valstybės archeologijos komisija *Kultūros paminklai 11*, Vilnius, 2004, p. 3032; p. 3–32; Mačiulis D., *Valstybės kultūros politika...*, p. 127–128 ir kt.

³⁹ Valstybės Archailogijos Komisijos Įstatymas, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919 m. rugpjūčio 28 d., nr. 11, p. 1.

cheologijos kom.[isijos] Archyvų bei knygyno konserv.[atoriaus] pareigas.⁴⁰ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pats E. Volteris savo autobiografijoje vardinamas savo darbinę patirtį šių pareigų nenurodė.⁴¹ E. Volterio tarnybos lape nurodyta, kad nuo 1920 m. sausio 23 dienos jis pradėjo eiti Kauno miesto muziejaus direktoriaus pareigas.⁴² Po kelių mėnesių, 1920 m. sausio 27 dieną, Švietimo ministras patvirtino Valstybės archeologijos komisijos taisyklės, kuriose, be kita ko, buvo nurodyta, kad prie Valstybės archeologijos komisijos organizuojamas Centralinis Lietuvos istorinis archyvas, o vienas iš komisijos narių turės būti archyvo vedėjas.⁴³ Kaip žinome, 1921 m. rugsėjo 1 dienos Centrinio valstybės archyvo direktoriumi buvo paskirtas Kazimieras Olekas, kuris nebuvo VAK narys.⁴⁴ Viename 1920 m. spalio 20 dienos VAK rašte nurodyta, kad „Ligi šiam laikui Kauno archyvo vedėju buvo Valstybės Archajologijos Komisijos bendradarbis Kastantinas Jablonskis.“⁴⁵ Tame pačiame rašte nurodoma, kad jis dirbęs visuomeniniais pagrindais. Švietimo ministerijos fonde yra išlikęs 1921 m. rugpjūčio 30 diena datuotas raštas Užsienio reikalų ministerijos Ypatingajam skyriui, kurį E. Volteris pasirašo kaip Centrinio valstybės archyvo vedėjas: „Į Tamstų raštą Rugs. m. 20 d. N232 Valstybės Centralinio Archivo Direktorius prof. Volteris praneša, kad atatinami žygiai 7 forto remontui jau padaryti ir reikalaujamas avansas p. Dubineckiui atleistas <...>“.⁴⁶ Gi minimas 1921 m. rugpjūčio 20 dienos URM Ypatingojo skyriaus raštas buvo adresuotas „Lietuvos Valstybės Archyvo Direktoriui Prof. Volteriiui/Centralinis knygynas.“⁴⁷ 1921 m. rugsėjo 17 dieną Švietimo ministerija kreipėsi raštu į Finansų ministeriją prašydama leisti mokėti CVA direktoriui iš VAK tarnautojų algų sąmatos.⁴⁸ Ministrų kabinetas prašymą patenkino – leido Švietimo ministerijai mokėti CVA direktoriui atlyginimą iš Švietimo ministerijai skirtų asignavimų.⁴⁹ 1921 m. spalio 7 dienos Ministrų kabineto posėdyje buvo svarstytas Centrinio valstybės archyvo įstatymo projektas ir nuspręsta: „Ministerių Kabinetas pripažino Centralinio Valstybės Archyvo įsakymo projektą nesvarstytinu ir nutarė, kad C. V. Archyvas gali būti tvarkomas Švietimo Ministerio įsakymais.“⁵⁰ Galime paminėti ir tokį faktą, kad 1920 m. sausio

⁴⁰ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 46, 120.

⁴¹ NMB RSRS, f. 17–10.

⁴² KAA, f. 219, ap. 3, b. 714.

⁴³ Valstybės Archajologijos Komisijos taisyklės, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920 m. kovo 20 d., nr. 25., p. 1.

⁴⁴ LCVA, f. 1378, ap. 1, b. 7, l. 1.

⁴⁵ KPCA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 129 a.p.

⁴⁶ LCVA, f. 383, ap. 8, b. 212, l. 25.

⁴⁷ *Min. veik.*, l. 26.

⁴⁸ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 177(A–52), l. 79.

⁴⁹ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 194(A–58), l. 16.

⁵⁰ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169(A–50), l. 201.

mėnesio 2 dienos raštu VAK pirmininkas E. Volteris kreipėsi į Švietimo ministrą prašydamas „leisti pasidirbti Centraliniam Valstybės Archyvuui antspaūdą su parašu „Valstybės archyvas“, tačiau leidimo negavo. Ant to paties rašto yra ranka padarytas įrašas: „Pakanka Archaiologijos Komisijos antspaudo.“⁵¹ Šie ir kai kurie kiti faktai leidžia daryti išvadą, kad tuometinė centrinė Lietuvos valdžia, viena vertus, aiškios nuomonės dėl archyvinių dokumentų valdymo neturėjo, o kita vertus – šiems klausimams spręsti ypatingos reikšmės neteikė.

Valstybės archeologijos komisijos įstatymo ir taisyklių priėmimas sudarė teisinį pagrindą, o skiriamos komisijai lėšos – materialines prielaidas Valstybės archeologijos komisijai efektyviau rūpintis jai pavestomis veiklos sritimis, tarp jų – ir archyvinių dokumentų kaupimu, jų saugojimu bei Valstybės archyvo steigimu.

1919 m. rugsėjo 11 dieną Valstybės archeologijos komisija pakartotinai kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities komendantą dėl archyvinių dokumentų pristatymo į Archeologijos komisijos archyvą, nes, komisijos žodžiais tariant, „archyvinius popierius suvežė ne visi tie, kas juos turi ir dar dabar krautuvėse tenka matyti, kaip prekės yra vyniojamos į archyvinius popierius.“⁵² 1920 m. sausio 11 dieną VAK dar kartą kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities komendantą: „Valstybės Archaiologijos komisija iš daugelio žmonių gauna išgirsti, kad daugumas krautuvininkų nekreipė jokios dėmesio į Tamstos *įsakymus pernai metų birželio mėnesio 27 d. ir gruodžio mėn. 22 d.* pristatyti archyvinius popierius, ir tebevaruoja juos prekėms vynioti. Komisija turi pažymėti, kad pirmojo Tamstos įsakymo daug krautuvininkų yra paklausę ir suvežę popierius, bet į antrąjį visai nekreipiama dėmesio. Dėl antrojo įsakymo vos vienas žmogus pristatė archyvinių popierių.“⁵³ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame prašyme jaučiamas tvirtesnis Komisijos tonas: prašoma padaryti nurodytose krautuvėse kratas ir apie rezultatus pranešti Komisijai.⁵⁴

1919 m. lapkričio 28 dieną VAK parašė raštą Švietimo ministrui prašydama kreiptis atitinkamais raštais į Krašto apsaugos ir Žemės ūkio ministrus „1) kad karo valdžia aplinkkraščiu paprašytų visų karo komendantų suteikti žinias tiesiog Švietimo Ministerijos Valstybiniai Archajologijos Komisijai Kaune apie visus esamus apskričiuose knygnus, archyvus ir archajologines kolekcijas, 2) Kad valstybinių dvarų užveidėtojai tuojaus praneštų apie paliktus valstybiniuose dvaruose knygnus, archyvus ir archajologines kolekcijas ir pasirūpintų atgabenti juos Kaunan Archajologijos Komisijai.“⁵⁵ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad komisija, nepaisant sudėtingų ir nepalankių to meto aplinkybių, domėjosi ir rūpinosi su Lietuva susijusiais archyvais esančiais ne tik Lietuvoje, bet ir už

⁵¹ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 244.

⁵² KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 11.

⁵³ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 230.

⁵⁴ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 231.

⁵⁵ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 102, 92, 215;

jos ribų. Antai 1920 metų sausio 17 diena datuotame Komisijos rašte Užsienio reikalų ministerijai buvo rašoma: „Kadangi šiomis dienomis sprendžiamas Mažosios Lietuvos klausimas, tai Valstybės Archajologijos Komisija prašo Užsienio Reikalų Ministerijos pasirūpinti įnešti sutartin punktą, kad būtų grąžinta į Mažąją Lietuvą iš Karaliaučiaus ir kitų Vokietijos miestų visi archyvai, liečiantieji Mažąją Lietuvą. Yra būtinas reikalas, kad mokslinė medžiaga, iš tenais paimta, pasilikėtų Lietuvoje ir būtų prieinama visiems to krašto piliečiams.⁵⁶ Šį raštą taip išsamiai pacitavome todėl, kad jo turinys vaizdžiai liudija brandų, profesionalų ir valstybišką Valstybės archeologijos komisijos narių požiūrį į savo valstybės istoriją liudijančius archyvinis dokumentus.

Neturėdama archyvo patalpų, įvairiais būdais gaunamus archyvinis dokumentus VAK iš pradžių laikė Miesto muziejuje ir Kunigų seminarijoje.⁵⁷ Dalis dokumentų buvo laikomi VAK sekretoriaus ir VAK archyvo prižiūrėtojo Konstantino Jablonskio bute, tuo metu buvusiame Švietimo ministerijos kieme.⁵⁸

Surenkamų archyvinių dokumentų kiekiui sparčiai augant iškilo būtinybė pasirūpinti patalpomis jiems laikyti, nes jau minėtame Miesto muziejuje jie nebetilpo. Tad jau 1919 metų liepos 21 dieną Valstybės archeologijos komisija kreipėsi į Švietimo ministrą prašydama „skubiai pareikalauti iš Komisijos, sudarytos paskirstyti butams tarp valdžios įstaigų, kad tuoj atiduotų *Archajologijos komisijai* tuos *kambarius*, kurie jai yra paskirti *buvusios Gubernijos Valdybos namuose, Totorių gatvėje*.“⁵⁹ Rašte minima, kad patalpos Didžiojoje totorių gatvėje buvusiame Gubernijos Valdybos pastate jau buvusios skirtos, tačiau duomenų apie tai rasti nepavyko. Priešingai, po kelių dienų – liepos 25-ąją – parašytame Švietimo ministerijos rašte Ministrui Pirmininkui minima, kad tos patalpos esą buvusios pažadėtos Archeologijos komisijai ir raginama jas skirti.⁶⁰ Kaip matome iš 1919 m. spalio 28 dieną rašyto Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus rašto Valstybės archeologijos komisijai, „... p. Vidaus Reikalų Ministeris sutinka perleisti Tamstų žinion buvusios Kauno gubernijos Valdybos archyvą nuo š.m. lapkričio 1 d. su ten dirbujančiais valdininkais – archivarėjais: pp. ŽUKAUSKU ir VAITKEVIČIU. Perėmimo – perdavimo diena – š. m. spalio 31 d. lig 3 d. V. R. ministerijos bute [...]“⁶¹

Rašto kairėje, apačioje – E. Volterio ranka užrašyta rezolucija: „Priimti įgaliotas Archailogijos Komisijos bendradarbis Kastantinas Jablonskis.“⁶² Kaip matyti iš archyvo perdavimo – perėmimo akto, VAK įgaliotas K. Jablonskis iš VRM

⁵⁶ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 233.

⁵⁷ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 11a.p.

⁵⁸ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 45.

⁵⁹ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 29.

⁶⁰ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 28a.p.

⁶¹ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 119.

⁶² *Min. veik.*, l. 119.

Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus Garalevičiaus perėmė bylas, raštus, knygas, dokumentus, patalpas, du jau minėtus valdininkus, o taip pat – ir N. Lapino įgaliotinio Ch. Sereiskio prašymą dėl nuomos mokėjimo. Nuo 1919 m. lapkričio 1 d. Valstybės archeologijos komisijai perėjo ir visos su archyvo išlaikymu bei priežiūra susiję prievolės.⁶³

Pasak K. Jablonskio, VAK perėmė iš Vidaus reikalų ministerijos išlikusius Kauno gubernijos valdybos dokumentus, Kauno gubernatoriaus kanceliarijos, žandarmerijos ir centrinio telegrafo archyvų likučius. Susikaupė nemažas archyvas, kuriame dirbo du archyvarai.⁶⁴ Iš tų dviejų kartu su Kauno gubernijos valdybos archyvu „perimtus“ archyvarų vienas – 1848 metais Kaune gimęs Julius Vaitkevičius.⁶⁵ 1919 m. lapkričio 1 d. – 1922 m. lapkričio 15 d. jis dirbo VAK II rūšies raštininku, nuo 1922 m. lapkričio 15 d. iki 1923 m. gruodžio 1 d. – CVA sargu. Atleistas „trumpinant švietimo ministerijos etatus“.⁶⁶ Jonas Žukauskas nuo 1919 m. lapkričio 1 d. iš pradžių ėjo VAK I eilės raštininko pareigas, o vėliau – iki 1923 m. gruodžio 1 d. – dirbo CVA raštininku.⁶⁷ Kaip ir J. Vaitkevičius, buvo atleistas „trumpinant švietimo ministerijos etatus“.⁶⁸ Jonas Žukauskas ir Julius Vaitkevičius taip pat minimi ir 1919 m. gruodžio 10 d. sudarytame VAK narių, bendradarbių ir valdininkų sąrašė.⁶⁹ Taigi, turimi duomenys leidžia teigti, kad abu jie vėliau perėjo dirbti į CVA.

Konstantinas Jablonskis tuo metu dirbo Teisingumo ministerijoje, o Valstybės archeologijos komisijos darbe dalyvavo ir archyvu rūpinosi visuomeniniais pagrindais. 1920 metų spalio 8 dienos rašte Švietimo ministrui Valstybės archeologijos komisijos pirmininkas, be kita ko, rašė: „[...] Ligi šiam laikui Kauno archyvo vedėju buvo Valstybės Archajologijos Komisijos bendradarbis Kastantinas Jablonskis. Darbavosi jis be jokio užmokesnio, nes tarnavo Teisingumo Ministerijoj ir archyvui pašvėsdavo savo atliekamą nuo darbo laiką. Dabar, kai Teisingumo Ministerija keliasi Vilniun, jis toliau dirbti to darbo senomis sąlygomis, kaip garbės darbą, negali, bet neatsisako nuo jo ir žada pasilikti Kaune, jei jam už tą darbą bus atlyginama. Todėl prašau Tamstą paskirti Kastantiną Jablonskį Kauno Archyvo vedėju ir paskirti jam atlyginimą numatomais tame archyve etatais 1921 m. sąmatoje (1as Archyvų prižiūrėtojo padėjėjas Kaune) su alga 1.500 auks.[inų] mėnesiui. Paskyrimą prašau skaityti nuo š. m. spalio mėn. 10 d.“⁷⁰ Žinių apie tai, kad K. Jablonskis būtų buvęs paskirtas Centrinio archyvo vedėju, neturime.

⁶³ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 15.

⁶⁴ *NMB RSRS*, f. 57 – 153, l. 2.

⁶⁵ *KAA*, f.66, ap. 1, b.5097/1920.

⁶⁶ *LCVA*, f. 1378, ap. 1, b. 7, l. 12.

⁶⁷ *LCVA*, f. 1378, ap. 1, b. 7, l. 13.

⁶⁸ *LCVA*, f. 1378, ap. 1, b. 7, l. 13.

⁶⁹ *KPDA*, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 20a.

⁷⁰ *KPDA*, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 129 a.p.

Gavus archyvui patalpas, Archeologijos komisijos rūpestis buvo nukreiptas į patalpų remontą ir lėšų archyvo ir jo darbuotojų išlaikymui. Patalpos archyvui buvo skirtos Didžiojoje totorių gatvėje Nr. 17. Čia 1897–1898 m. pirklys Naochas (Noachas?) Lapinas, vykdydamas 1897-04-04 sudarytą susitarimą su Kauno miesto valdyba, pastatydino trijų aukštų rūmus, specialiai skirtus Kauno gubernijos valdybai. Tais pačiais 1898 metais pastato kieme pagal inžinieriaus Piotro Serbinovičiaus projektą N. Lapinas pastatė trijų aukštų raudonų plytų svirną (dabar – J. Gruodžio g. 5). N. Lukšiontės-Tolvaišienės teigimu, rytinėje šio pastato dalyje ir buvo iki Pirmojo pasaulinio karo Kauno gubernijos valdybos archyvas.⁷¹ Taigi, darome išvadą, kad 1919 m. rudenį Centriniam valstybės archyvui buvo skirtos patalpos Didžiojoje totorių (Bolšaja tatarskaja) gatvėje Nr. 17 Kauno gubernijos valdybai priklausiusiame pastate, tačiau ne pagrindiniuose rūmuose, o pagalbiniam pastate – svirne. Iš kai kurių dokumentų galima spręsti, kad čia įsikūrė ir Centrinis knygynas.⁷² Prieš persikeliant į šį pastatą šioms įstaigoms čia buvo įsikūrusi Vidaus reikalų ministerija.⁷³

K. Tamašauskas yra atkreipęs dėmesį, kad kai kuriuose dokumentuose yra nurodomas archyvo adresas Bolšaja tatarskaja g. 15.⁷⁴ Šis tyrinėtojas taip pat yra atkreipęs dėmesį į tai, kad ir pats archyvas įvairiuose dokumentuose vadinamas nevienodai: vienur – Kauno gubernijos valdybos archyvu, kitur (pvz., 1919 m. spalio 31 d. archyvo perdavimo – perėmimo akte) – Kauno gubernijos įstaigų archyvu.⁷⁵

1919 m. gruodžio 6 dieną Valstybės archeologijos komisija kreipėsi į Švietimo ministrą prašydama padėti išspręsti patalpų nuomos klausimą, kadangi N. Lapino dukters Paulinos Lapinaitės-Sereiskos igaliotinis Chaimas Sereiskis už naudojimąsi archyvo reikalams užimtas patalpas, esančias Bolšaja tatarskaja gatvė 17, pareikalavo nuomos mokesčio – po 300 auksinų per mėnesį.⁷⁶

1920 m. gegužės 19 dieną į Valstybės archeologijos komisiją jau kreipėsi pats N. Lapinas. Jis reikalavo apmokėti už visą tą laiką, kurį VAK naudojo archyvui patalpas jam priklausančiame pastate, o tuo atveju, jei komisija norėtų ir toliau tomis patalpomis naudotis – sudaryti su juo patalpų nuomos sutartį, pagal kurią jam būtų mokama po 3000 ostrublių už metus, į tą sumą įskaičiuojant ir mokesį už naudojimąsi jo įrengtomis archyvui lentynomis.⁷⁷

Pastato, kuriame buvo įsikūręs Centrinis valstybės archyvas, savininko N. Lapino (o šiam mirus – jo turtų globėjo A. Lapino) ir Valstybės archeologi-

⁷¹ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje. Svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, Kaunas, 2001. l. 84.

⁷² KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 210.

⁷³ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 51.

⁷⁴ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 11.

⁷⁵ *Min. veik.*, p. 14.

⁷⁶ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 16, 86.

⁷⁷ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 196.

jos komisijos tarpusavio santykiams išsamiai nušviesti trūksta duomenų, tačiau akivaizdu, kad konfliktas ir įtampa tarp abiejų pusių augo.

1920 m. liepos 12 dieną pasirašius Lietuvos ir Rusijos taikos sutartį prasidėjo per I pasaulinį karą išvežto Lietuvos turto, tame skaičiuje ir archyvų, grąžinimas. Atsižvelgdama į tai, Valstybės archeologijos komisija dėjo daug pastangų ieškodama tinkamų patalpų archyvuui. 1921 m. sausio 17 d. VAK kreipėsi raštais į Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos Kauno rajono inspektorių bei Krašto apsaugos ministerijos Butų skyrių prašydama „atsiusti jai sąrašą esamųjų Jo žinioje valstybinių namų Kaune neužimtų jokiomis valstybinėmis įstaigomis, kad galima būtų pasirinkti atitinkamą namą archyvuui.“⁷⁸ Gavusi neigiamą atsakymą⁷⁹, VAK ėmėsi iniciatyvos ieškoti patalpų pati. Tų pačių metų kovo mėnesį „Komisijos nariui d-rui V. Nagevičiui pasiūlius ir tarpininkaujant“ buvo pasirinktos patalpos VII forte. Kovo 17 d. raštu VAK kreipėsi į Švietimo ministrą prašydama, „...susižinoti su įstaigomis, nuo kurių tai pareina, kad VII fortas būtų pavestas V. A. K. archyvuui.“⁸⁰

Susidurdama su įvairiais sunkumais, o visų pirma – su lėšų stygiumi – Archeologijos komisija pateiktame Švietimo ministerijai 1921 m. sąmatos projekte numatė lėšų naujiems etatams archyve steigti. Tokį prašymą motyvavo tuo, kad Kaune surinktas palyginus nemažas archyvas. „Bet, kadangi Švietimo Ministerijos nustatytais Valstybės Archailogijos Komisijos etatais nėra tam tikrų žmonių rūpintis tuo archyvu, išskyrus du raštininku, tai archyvo tvarkymas negali tinkamai eiti.[...] Todėl būtinai reikia, V. A. K. nuomone, nustatyti Kauno archyvuui naujus, teikiamus, etatus – tiktai tada Valstybės Archailogijos Komisija galės vykdyti savo uždavinį – globoti ir rūpintis archyvais. Tenkintis toliau darbu žmonių, kurie nuolat dirba kitur, ne Archailogijos Komisijoje, daugiau nebegalima ir toks darbas nė negali turėti tinkamų vaisių.“⁸¹ Švietimo ministerijai pateiktame 1921 m. VAK sąmatos projekte archyvuui buvo prašoma lėšų dviejų archyvų prižiūrėtojų (vienas iš jų turėjo eiti archyvo vedėjo pareigas) pareigybėms išlaikyti, trijų archyvarų, dviejų archyvarų padėjėjų, vienos mašininkės, dviejų pirmos eilės ir vieno antros eilės raštininko ir trijų sargų pareigybėms.⁸² 1921 m. vasarį VAK dėl lėšų skyrimo tiesiogiai kreipėsi į Steigiamojo Seimo Finansų ir biudžeto komisiją.⁸³

Savo ruožtu, 1921 m. birželio 2 dieną mirusio N. Lapino turtų globėjas A. Lapinas kreipėsi į Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamentą informuodamas, kad „<...> globa nesutinka ateity išnuomoti Tamstoms butą archyvuui senomis sąlygomis, t.y. už 300 auks.[inų] mėnesiui už trijų aukštų su įtaisymais namą, – šiuo pareiškiu Tamstoms globos vardu, jog, jei T/. nenorite

⁷⁸ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 292.

⁸⁰ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 273.

⁸¹ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 188.

⁸² KPDA, f. 1, ap. 1, b. 9, l. 126.

⁸³ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 276–276 a.p.

padaryti su globa naujomis sąlygomis sutartį, tai bustas turi būti iškraustytas nuo šios dienos dviejų savaitių laike. Gi jei T/. atsisakytumet padaryti raštišką sutartį naujomis sąlygomis, arba paliuosuoti bustą, globa priversta bus patiekti Tamstoms ieškinį dėl iškraustymo ir atlyginimo visų padarytų nuostolių.“⁸⁴

Į tokį griežtą ir ultimatyvų toną buvo sureaguota gana operatyviai. Ant rašto Bendrųjų reikalų departamento direktorius Z. Daukšys užrašė rezoliuciją: „Parsiųsti Valst. Arch. Komisijai.“⁸⁵ Savo ruožtu, VAK po kelių dienų, birželio 10 dieną pasiuntė griežtą raštą Švietimo ministrui informuodama jį, kad „<...>Valstybės Archajologijos Komisija neranda reikalo ir nesutinka kelti nuomos mokesnio ir neiškels tuo tarpu archyvo iš užimtojo būsto ligi nebus galutinai prirengtas archyvuui naujas bustas.“⁸⁶ Dar po kelių dienų – birželio 21 – VAK pasiuntė Švietimo ministerijai dar vieną raštą prašydama skubiai skirti lėšų idant kuo greičiau būtų suremontuotos archyvuui patalpos VII forte.⁸⁷ Liepos 6 dieną revizijai buvo pateikta architekto Vladimiro Dubeneckio parengta archyvo patalpų VII forte remonto sąmata 285 191, 95 auksinų sumai.⁸⁸

Nepaisant didelės įtampas, nebuvo pamiršti ir archyvo darbuotojai. Buvo pasirūpinta, kad Susisiekimo ministerijos Gelžkelių valdybos Kelio tarnyba atlaisvintų archyvo reikmėms (archyvo darbuotojams apgyvendinti) patalpas šalia VII forto.⁸⁹

Kitas svarbus veiksnys, kuris labai didino įtampą – 1921 metų vasarą pradėtas vežti iš Rusijos grąžinamas Lietuvos turtas, tame tarpe – ir archyvai. 1921 m. liepos 9 d. į Kauną atvyko pirmasis transportas su archyviniais dokumentais. Iš viso per 1921 metus iš Rusijos buvo pargabenta 17 vagonų su archyviniais dokumentais.⁹⁰ LCVA saugomame Ministrų kabineto fonde yra keli nepasirašyti, pagal turinį datuoti 1921 metų liepos mėnesiu pranešimai Ministrų kabinetui rusų kalba, kuriuos kalbama apie archyvinių dokumentų reevakuavimą, būtinybę steigti Lietuvos Centrinį valstybės archyvą, pateiktas Archyvo nuostatų projektas.⁹¹ Labai galimas dalykas, kad šių tekstų autorius – Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos Ypatingojo skyriaus juriskonsultas Vsevolodas Bojevas, kuris 1921 m. spalio 17 d. buvo Užsienio reikalų ministerijos oficialiai paskirtas (įgaliotas) perduoti grąžintus iš Rusijos archyvus Centraliniam valstybės archyvuui.⁹²

⁸⁴ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 217.

⁸⁵ Min. veik., l. 217.

⁸⁶ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 209.

⁸⁷ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 201; b. 15, l. 141.

⁸⁸ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 150–151.

⁸⁹ KPDA, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 68.

⁹⁰ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 6.

⁹¹ LCVA, f.383, ap. 8, b. 213, l. 26 – 34.

⁹² LCVA, f.383, ap. 8, b. 212, l. 16.

Paskutiniai pusė metų iki oficialaus CVA įsteigimo (1921–10–19), viena vertus, jau yra susilaukę ne vienos publikacijos. Kita vertus, tai galėtų būti jau atskiro straipsnio tema. Todėl apsiribosime tik paminėdami, kad 1921 m. rugsėjo 1 d. Švietimo ministro K. Bizausko įsakymu Centralinio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Kazimieras Oleka. Tų pačių metų spalio 11–12 dienomis jis perėmė iš Krašto ministerijos VII fortą. CVA kūrimasis buvo užbaigtas 1921 m. spalio 19 dieną, Švietimo ministru patvirtinus Centralinio valstybės archyvo statutą.⁹³

Išvados ir apibendrinimai

Kaip jau minėjome, šio straipsnio tikslas – pirminių šaltinių duomenimis papildyti apie CVA kūrimąsi rašiusių autorių pateiktus duomenis, atskleisti, kaip ir kodėl Kaune kūrėsi Lietuvos centrinis valstybės archyvas. Nesiekta polemizuoti su autoriais, rašiusiais apie Centralinio valstybės archyvo istoriją. Sąmoningai pagrindinį dėmesį skyrėme ankstyvajam CVA kūrimosi laikotarpiui – t.y. nuo 1919 m. gegužės iki 1920 m. vasaros. Dėl ribotos straipsnio apimties atsisakėme dokumentų publikacijų, kai kurie faktai liko aptarti paviršutiniškai, o kai kurie – apskritai tik paminėti.

1. Kaip matome, Centralinio valstybės archyvo steigimo idėja bei iniciatyva kilo ne iš centrinės ar vietinės valdžios, o iš visuomenės. Valstybinė valdžia geriausiai atveju šiam nelengvam procesui tik pritardavo, tačiau didesnio susidomėjimo nerodė. Galime tvirtinti, kad aptariamuoju laikotarpiu, t.y. 1919–1921 m. Lietuvoje brandaus valstybinio požiūrio nei į archyvus, nei į archyvinių dokumentų valdymą nebuvo. Iš dalies tai galima pateisinti tuo, kad ką tik atsikūrusi Lietuvos valstybė turėjo spręsti visų pirma savo išlikimo, įsitvirtinimo tarptautinėje bendruomenėje klausimus, tad tokie klausimai kaip archyvai, jų steigimas, archyvinių dokumentų apsauga nebuvo prioritetiniai. Išraiškingas faktas – Ministrų kabinetas atsisakė steigti Centrinį valstybės archyvą įstatymu ir paliko tai padaryti Švietimo ministerijai.

2. Reikia tolimesnių tyrimų idant būtų galima tvirtai apsispręsti, kaip pagal jų svarbą išrinkti datas, susijusias su Centralinio valstybės archyvo įkūrimo data: 1919 m. spalio 31, kai Valstybės archeologijos komisija perėmė Kauno gubernijos valdybos archyvą, vieną iš datų, kai buvo patvirtinti VAK įstatymas (1919-08–28) ar VAK taisyklės (1920-03–20), ar dabar bendru sutarimu pripažįstamos 1921–10–19, kai Švietimo ministras pasirašė įsakymą dėl Centralinio valstybės archyvo steigimo. Ar 1921–10–19 data yra CVA steigimo, ar 1919–10–31 (o gal – dar anksčiau?) VAK įkurto archyvo įteisinimo užbaigimas?

⁹³ K. Tamašauskas, *Centralinio valstybės archyvo...*, p. 6.

3. Tiek E. Volteris, tiek ir K. Jablonskis ne tik suvokė archyvų ir archyvinių dokumentų svarbą, bet ir realiai vykdė Centrinio valstybės archyvo direktorių funkcijas. Tikimės, kad papildomi tyrimai užtikrins šiems žmonėms deramą vietą Lietuvos archyvistikos istorijoje.

4. VAK vien savo pastangomis vargu ar būtų pajėgusi per du metus išrūpinti patalpas ir įteisinti Centrinį valstybės archyvą teisės aktu. Čia bene lemtingą teigiamą vaidmenį suvaidino dvi iš esmės labai nepalankios aplinkybės: pirma – kad pastato Didžioji totorių 17, kur buvo nuo 1919 m. rudens įsikūręs VAK archyvas, savininkui N. Lapinui mirus, konfliktas tarp jo turto paveldėtojų ir VAK dėl nuomos mokesčio pasiekė kritinę ribą; antra – pradėjus dideliais kiekiais gabenti į Lietuvą per I pasaulinį karą išvežtąjį valstybės turta, tame skaičiuje ir archyvinius dokumentus, paprasčiausiai nebuvo kur jį sukrauti.

Gintaras Dručkus

ESTABLISHMENT OF LITHUANIAN
CENTRAL STATE ARCHIVES
(1918-1921)

Abstract

The main purpose of the article is to reveal the process of the Central State Archives' establishment emphasizing the main reasons and conditions of this particularly important historical event.

The situation for the establishment of Central Archives was extremely unfavorable: authorities of the newly reborn state were first of all concentrated on securing the state survival and existence. This was one of the reasons why the initiative of establishing the State Archives emerged from individual intellectuals who were deeply concerned about the dangers of the national archival records' destruction.

The situation started to improve since May 28, 1919, with the establishment of the State Archeological Commission (SAC), subordinate to the Ministry of Education. The members of the Commission (Volteris, Nagevicius and, especially, Jablonskis) should be considered to be the main persons in the process of the CSA establishment. Due to particular reasons, the state authorities did not play the main role in the process. Concern about the archives and preservation of archival records was not state's priority at that time.

Two factors – the growing conflict between SAC and the owner of the first premises occupied for the Archives at Didžioji totorių 17 street and intensive recapture of archival documents which had been transported to Russia during the World War I, accelerated the CSA establishment process.

It should be also emphasized that the establishment of the Lithuanian Central State Archives was ordered by the Ministry of Education and not by the parliament or government which shows insufficient state authorities' attitude towards the archives and archival documents in Lithuania at that time.

Despite the fact that the establishment of CSA is a comparatively new event, a great variety of dates and names connected with this meaningful historic event is still to be discussed and analyzed by future researchers.

Gauta: 2008 04 09